

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

89

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
PROCEEDINGS IN HISTORY

Покренут 1970. године
До 28. свеске (1983) носио назив *Зборник за историју*

Главни уредници
Академик Славко Гавриловић (1970–2004)
Академик Милош Благојевић (2005–2012)
Проф. др Војин Дабић (2013–)

Уредништво
Др Ђорђе БУБАЛО
Др Војин ДАБИЋ
Др Петар КРЕСТИЋ
Др Ненад ЛЕМАЈИЋ
Др Мира РАДОЈЕВИЋ
Др Александар ФОТИЋ
Др Андреј Леонидович ШЕМЈАКИН
Др Биљана ШИМУНОВИЋ БЕШЛИН

Главни и одговорни уредник
Проф. др Војин ДАБИЋ

Copyright © Матица српска, Нови Сад, 2014

Оињен Крешић

ХРИШЋАНИ КАО СВЕДОЦИ ЧИНА (*ŞUHUD UL-HAL*) НА КАДИЈСКИМ СУДОВИМА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ*

САЖЕТАК: У судском поступку на кадијским судовима постојале су две врсте сведока: сведоци који су давали изјаве о самом случају који је разматран и сведоци чина. Друга врста сведока није учествовала у самом процесу, већ је својим присуством давала легитимност раду суда. Поред муслимана и хришћани су могли да обављају ову дужност, у случајевима када су у парници учествовали хришћани. То су могле бити особе од угледа у локалној заједници, како световна тако и црквена лица, али и особе које су на неки начин биле повезане са случајем о коме се расправљало.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Османско царство, хришћани, кадијски судови, сведоци, сведоци чина

Кадијски судови су били једна од најважнијих институција које су омогућавале успешно функционисање Османског царства. Поред судских функција кадије су обављале и послове јавног нотара, а имале су и важна задужења везана за извршавање султанских наредби о снабдевању војске, одржавању путева и утврђења, прикупљању пореза. Колика је улога кадије била важна, показује и изразито централизован систем њиховог образовања и постављања на положај.¹

---

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура”, ев. број 177003. Представља измењену и допуњену верзију излагања на међународном научном скупу 1.700 година Миланског едикта (Ниш, 17–18. мај 2013), под називом „Хришћани сведоци на кадијским судовима у Османском царству”.

¹ С. Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power*, New York 2002, 227–234; R. Gradeva, „The Activities of a Kadi Court in Eighteenth/Century Rumeli: The Case of Hacıoğlu Pazarcık”, у: Kate Fleet (ed.), *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oriente Moderno*, n.s. XVIII (LXXIX), 1 (1999), 179–187.

Институција кадијског суда део је исламске традиције од периода ширења ислама ван граница Арабијског полуострва када се појавила потреба за систематичним спровођењем правних норми. Због тога је од својих почетака ова институција била везана за политичко-административну власт, која је своју судску јурисдикцију пренела на кадије. У раду кадијског суда, формално говорећи, исламско верско право, шеријат, играло је централну улогу. Као право које је према дефиницији имало божанско порекло, шеријат се налазио изнад сваке власти и, теоретски, врховна власт је имала задатак да га спроводи али не и да га мења. Право да тумаче шеријат имали су само чланови улеме, међу којима су се налазиле и кадије. Главне изворе шеријата представљају Куран и суна, тј. традиција о поступцима и изрекама пророка Мухамеда. Поред њих, као основе верског закона прихватани су и законска аналогија и једногласност закључака правних стручњака. Исламско право познаје четири традиционалне школе тумачења шеријата, које су биле међусобно равноправне, и сваки је кадија могао самостално да одлучи чије ће се традиције придржавати. Ипак, у Османском царству доминантна школа постала је ханефитска, која се истицала нешто флексибилнијим тумачењима одређених шеријатских одредби и прихватањем коришћења различитих правних средстава како би се заобишла шеријатска ограничења без њиховог отвореног кршења.

Пресуде кадија се, међутим, нису заснивале само на тумачењу верског права, чија је практична примена била посебно ограничена у питањима везаним за поседовање земље, опорезивање и кривично право. Улема је морала да улаже велики труд да различитим тумачењима прилагоди шеријатске одредбе стварној ситуацији у друштву. Ипак, то није значило да се тежило ка томе да шеријат постане један свеобухватан правни систем, већ се од најранијег периода примењује прихватање и даље развијање старих предисламских законских одредби и правних система затечених на новоосвојеним територијама. Формално потврђујући шеријат као врховно право, световни владари, како ранијих исламских држава тако и Османског царства, доносили су читаве низове прописа и закона неопходних за нормално функционисање државе и њеног судског система. Због тога су световно право (канун) и обичаји морали бити прихваћени као додатне, а често и једине основе за дошење судских пресуда. Иако је, када се радило о криминалним случајевима, кадија делио ауторитет са војноадминистративним властима, овлашћење добијено од врховне власти да тумачи право обезбеђивало му је аутономију у доношењу пресуда. Централна власт је у случају жалбе на кадијску пресуду могла захтевати да кадија поново размотри случај или да га проследи другом кадији, али није могла да пропише каква би пресуда требало да буде. На тај начин кадија је својом функцијом обједињавао два извора ауторитета – први је

било право да тумачи шеријат, а други је била султанска власт која га је и постављала на положај.²

Иако несумњиво исламска институција, кадијски суд био је отворен за све становнике Османског царства. Немуслимански поданици султана, односно зимије³, појављивали су се пред кадијом у улогама тужилаца, тужених и сведока, као и у случајевима када су само желели да забележе претходно склопљен договор. Према закону имали су обавезу да дођу на кадијски суд само у случају парницења са муслиманом или оптужбе за тешка кривична дела и угрожавања јавног реда. У осталим случајевима немуслиманци су спорове могли решавати у оквирима своје заједнице. Берати патријарха и епископа одређују да се у њиховој надлежности налазе решавања спорова везаних за породично право, склапање брака, развод и наследство. Ипак, подела надлежности није била ни приближно оштра како би се могло помислити. Немуслиманци су своје проблеме и спорове покушавали да разреше пред кадијом и када их закон на то није приморавао. Они су тако користили кадијски суд приликом спорења око наслеђа или развода, случајева који су били под неоспорном јурисдикцијом црквених власти. Разлози такве праксе су бројни. Одлука донета на кадијском суду имала је државне гаранције да ће бити спроведена, за разлику од договора у оквирима заједнице. Такође, пракса издавања писаних потврда кадијских одлука и њиховог истовременог бележења у својеврсне судске регистре (*сицили*) олакшавала је доказни поступак у случају поновних спорова по истом питању јер је сваки следећи кадија могао извршити увид у регистре и сазнати детаље решених парница. Поред тога, у случајевима када је примена шеријатских одредби могла довести до повољнијег разрешења случаја зимије су могле да, заобилазећи канонско и обичајно право, свој случај изнесу пред кадијом.⁴

² U. Heyd, „Kānūn and Sharia in Old Ottoman Criminal Justice”, *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, III, 1 (1967), 10–11; R. Jennings, „Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, 48 (1978), 138–142; Isti, „Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, 50 (1979), 152; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford–New York 1982, 19–20, 24–25, 50–54, 60–65, 76; B. Lewis, *The Political Language of Islam*, Chicago 1991, 31; H. Gerber, *State, Society and Law in Islam. Ottoman Law in Comparative Perspective*, New York 1994, 72, 76; C. Imber, *Ebu’s-su’ud. The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh 1997, 6–7, 55; E. Ginio, „The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selânik (Salonica) during the Eighteenth Century”, *Turcica*, 30 (1998), 191–200; C. Imber, *The Ottoman Empire*, 216–225.

³ Зимије су били припадници монотеистичких религија који су прихватањем власти исламских владара и плаћањем посебног пореза – цизје стицали право на живот, личну слободу, имовину и слободу вероисповести. Ипак, прописивањем бројних ограничења и правила понашања и одевања држава је потврђивала да зимије нису равноправни муслиманским поданицама. Више погледати у: А. Фотић, „Између закона и његове примене”, и: А. Фотић (прир), *Привајни живои у српским земљама у освић модерној доба*, Београд 2005, 27–71.

⁴ R. Jennings, „Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Ottoman Kayseri”, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 21, 3 (1978),

Један од видова учествовања хришћана у раду суда било је обављање улоге сведока.⁵ На кадијским судовима постојале су две засебне врсте сведока: 1) сведоци које су позивале странке у процесу или сам кадија и 2) сведоци судског чина. Хришћани су могли имати обе улоге, а предмет истраживања у овоме раду су хришћани само као сведоци судског чина. Циљ истраживања био је да се одреде случајеви када су се хришћани појављивали у тој улози, као и да се покуша да се утврди који су се чланови хришћанске заједнице најчешће налазили међу сведоцима чина. Међутим, како би ова специфична институција била правилно објашњена, потребно је указати и на поједине карактеристике самог процеса сведочења на кадијском суду и, посебно, на учествовање хришћана као сведока у случајевима вођеним пред кадијом.

Током доказног процеса на кадијском суду улога сведока била је од највећег значаја. Правна теорија је чак одбацивала коришћење писаних потврда као валидних доказа. Међутим, таква одредба никада није била спровођења у пракси и документи су редовно коришћени на кадијским судовима. Ипак, уколико би једна од страна приложила документ као доказ, позвала би, ако је то било могуће, и сведоке да потврде његову веродостојност.⁶ Сведоци које су позивале стране које су се парничиле или судија, и који су давали изјаве у вези са самим случајем о којем је расправљано, могли су бити и муслимани и хришћани. Понекад су као сведоци позиване и особе које нису биле упознате са случајем али су својим знањем могле дати информације о појединим аспектима случаја. Изјаве свих сведока бележене су у потврде о судским одлукама (*хуциети*). Међутим, у случају хришћана постојало је шеријатско ограничење – они нису могли да сведоче против муслимана. Хришћанин је имао сва права да тужи муслимана или да изнесе

250–255; Isti, „Limitations of the Judicial Power”, 169–170; J. Scacht, 130–133; R. Gradeva, „Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century”, *Islamic Law and Society*, 4, 1 (1997), 40–41, 57–62; S. Ivanova, „Muslim and Christian Women before the Kadi Court in Eighteenth Century Rumeli: Marriage Problems”, u: Kate Fleet (ed.), *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oriente Moderno*, n.s. XVIII (LXXIX), 1 (1999), 171–175; N. Al-Qattan, „Dhimmi in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination”, *International Journal of Middle East Studies*, 31 (1999), 432–436; E. Kermeli, „The Right to Choice. Ottoman, ecclesiastical and communal justice in Ottoman Greece”, in: C. Woodhead (ed.), *The Ottoman World*, London – New York, 2012, 347–351.

⁵ Иако се искуства хришћана и Јевреја, две најбројније групе немуслимана у Османском царству, на кадијским судовима нису знатније разликовале, извори обрађени приликом израде овог рада односе се само на хришћане, те ће тај термин бити употребљаван у даљем тексту.

⁶ R. Jennings, „Limitations of the Judicial Power”, 172–173; H. Gerber, 37–38, 47–48; R. Gradeva, „Orthodox Christians in the Kadi Courts”, 46–48; J. Schacht, 82; B. Ergene, „Evidence in Ottoman Courts: Oral and Written Documentation in Early-Modern Courts of Islamic Law”, *Journal of the American Oriental Society*, 124, 3 (2004), 473–474.

своју одбрану ако је сам био тужен, али није могао бити позван као сведок у парници коју би други хришћанин покренуо против муслимана. Због тога су се хришћани трудили да обезбеде сведоке муслимане у случајевима када је тужени био муслиман. С друге стране, њихово сведочење у корист муслимана било је прихватано на суду.⁷ Такав вид забране није без изузетка поштован. У изванредним случајевима који су се тицали читаве заједнице, као што су била суђења озлоглашеним преступницима муслиманима, прихватана су и сведочења хришћана.⁸

Поред сведока који су давали изјаве о конкретним случајевима, у раду кадијског суда, као што је поменуто, појављује се још једна група сведока. Ради се о тзв. сведоцима самог чина суђења, који се у османској терминологији називају *şuhud ul-hal*. Сваки судски поступак морао је бити обављен у присуству више особа које нису учествовале у суђењу. Приликом издавања хуџета обавезно су после самог текста бележена имена присутних сведока чина, који су својим присуством гарантовали легитимност судског процеса. Њихово присуство није било обавезно само током судских парница, већ и када су странке долазиле на кадијски суд како би забележиле претходно склопљен договор, на пример о купопродаји, позајмици или разводу брака. Чланови *şuhud ul-hala* могли су бити одабрани од стране кадије да оформе једну врсту комисије чији је задатак било утврђивање чињеничног стања на терену, што је често био случај приликом спорења око међа. Такође, пошто су својим именом гарантовали да је суђење било праведно и исправно спроведено, они су могли бити позвани као сведоци ако би поново дошло до спорења око истог проблема. Може се рећи да су ови специфични сведоци представљали и врсту посредника између кадије и становништва места у којем је службовао јер је његово познавање локалне заједнице било веома ограничено пошто је на функцију био постављан од стране централне власти на тачно одређени временски период. Они су заједно са кадијиним помоћником (*наибом*) и писаром били извор информација о обичајима који су важили у датој средини или локалним интересима. Својим ауторитетом могли су гарантовати или негирати поузданост учесника у парници. Такође, присуство чланова улеме међу сведоцима чина обезбеђивало је додатну контролу и потврду да се кадија строго придржавао одредби закона приликом пресуђивања.⁹

⁷ R. Jennings, „Zimmis (Non-Muslims)”, 257–260; H. Gerber, 53–54; N. Al-Qattan, „Dhimmis in the Muslim Court”, 427–438.

⁸ R. Gradeva, „Orthodox Christians”, 67.

⁹ R. Jennings, „Limitations of the Judicial Power”, 163; Isti, „Kadi, Court, and Legal Procedure”, 143–145; B. A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire. Legal Practice and Dispute and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652–1744)*, Leiden–Boston 2003, 25, 28–30.

Ко су били људи који су чинили *ṣuhud ul-hal*? Међу сведоцима чина могле су се наћи особе које су на различите начине биле повезане са случајем о којем је расправљано, али и оне које лично нису биле повезане са процесом којем су сведочиле. Сведоци чина могле су бити угледне особе локалне заједнице које су редовно долазиле у суд како би присуствовале суђењима. Често се међу сведоцима чина могу наћи различити чиновници (писар, мухзир итд.), чланови улеме (имам, мудерис итд.), спахије, јаничари, као и особе од угледа у заједници. Постоје случајеви да су чланови угледних породица из генерације у генерацију бележени као *ṣuhud ul-hal*.¹⁰ Поред особа које су ову улогу вршиле захваљујући свом угледу, утицају или функцији коју су обављале, међу сведоцима су биле и особе које су на неки начин биле ближе упознате са околностима датог случаја. Тако су се приликом купопродаје кућа или спорења око међа међу сведоцима налазили комшије или припадници истог еснафа којем су припадали купац или продавац.¹¹ Да се радило о комшијама, лако је утврдити јер се у судској белешци увек прецизно наводи чиме је окружен објекат који је предмет купопродаје, тј. које су његове границе. Тако су, на пример, приликом купопродаје једне куће у граду Акче Казанлуку (данас Казанлук) 1795. године између Марије, кћери Петрове, и Којца, сина Јовановог, међу сведоцима чина између осталих забележени халац Мило и бакалин Мано, чије су куће наведене као објекти који су се налазили са две стране продате куће.¹²

Како се из наведеног примера види, међу *ṣuhud ul-hal*ом могле су се наћи и зимије а не само муслимани. Као основно правило може се уочити да су функцију сведока чина хришћани могли вршити само ако су и међу онима који су учествовали у судском процесу били хришћани. Ради се пре свега о ванпарничним случајевима, када су хришћани обављали купопродају имовине, споразумно решавали спорове око имовине или дуговања, именовали векила (заступника), успостављали вакуф, споразумно се разводили.¹³ Приликом пописивања сведока чина кадија или његов заменик, наиб, придржавали су се у великом броју случајева принципа да прво наведу сведоке муслимане а затим сведоке хришћане, често одвојено

¹⁰ Архив манастира Хиландара, Turcica (даље: AMXT), 3/223, 3/235, 3/237, 3/238, 3/241, 3/243, 3/250, 3/256, 3/258, 3/265, 3/271, 3/277, 3/291, 3/338, 3/388a; Н. Hasandedić (priр.), *Sidžil nevesinjskog kadije. 1767–1775. godine (regesta)*, Mostar 2009, 11, 21–24, 29–34, 39–40, 49, 76; Н. Ćar Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka*, Sarajevo 2005, 3–4, 11, 13–14, 19–21, 31–35, 39–40, 44–46, 50–51, 53–58, 65–66, 98, 108–109, 118–142; R. Jennings, „Limitations of the Judicial Power”, 162; B. A. Ergene, *Local Court*, 29.

¹¹ AMXT 3/382, 3/387a, 3/406.

¹² AMXT 3/387a.

¹³ R. Jennings, „Zimmis (Non-Muslims)”, 263–264; R. Gradeva, „Orthodox Christians”, 67.

у два реда.¹⁴ Бројност сведока није утицала на тај принцип, нити се може уочити било какво правило по којем је одређивано колико ће сведока бити забележено. Два случаја могу послужити као илустрација тога. Хришћанка Ивана, кћи Марка, из Међугорја, решила је посредовањем спор са својим стрицем Тадијом, сином Вукосава, око баштине. Као сведоци чина наведени су Ибрахим спахија, Матија Марко, Андрија Зоре, Матија Митар, Јурај Јерковић и Андрија Васиљ. И приликом бележења исплате дуговања Петра, сина Радоја, Џабији Хасану, сину Јусуфа, забележен је само један муслиман и двојица хришћана: Ибрахим-баша, мухзир, Марко и Павле.¹⁵ Кадије као да су наведеним обичајем бележења хтеле да бар формално потврде првенство сведока чина исламске вероисповести у односу на оне хришћанске вероисповести, иако се не може уочити да је међу сведоцима чина било икакве суштинске разлике у обављању те функције.

Као *ṣuhud ul-hal* могли су бити забележени и само хришћани, уколико се случај није тицао муслимана.¹⁶ Када је Митар Гога, син Костин, тужио Симу, сина Трипковог, да га је покрао, невесињски кадија је као сведоке чина уписао Саву Мићевића, Стипана Миленковића, Станка Чабрића и Лазара Топаловића.¹⁷ Наравно, постојали су и супротни случајеви, када су као сведоци чина навођени само муслимани иако се случај тицао искључиво хришћана. Тако су на пример улогу *ṣuhud ul-hala* приликом бележења склапања брака између Цвите, кћери Митра Цамоње, и Петра Косовца, сина Ивановог, у Мостару 1770. године, вршили Дервиш еф. Челебић, Давуд-бег Пашић, Ибрахим-ага Хазнадаревић, Хасан-баша Голо, Али-ага, Ахмед спахија, Мустафа-баша Тале и Ферхад-бег Челебић.¹⁸

У највећем броју случајева немогуће је сазнати више података о сведоцима чина од њихових имена и патронима, ређе надимака и занимања. Ипак, то не значи да је немогуће истражити који су припадници хришћанске заједнице вршили ову дужност. Приликом бележења нагодбе 9. октобра 1737. између Остоје из села Палеохори (Pālīḥōr) на Халкидици, сина преминулог хиландарског монаха Мине, и братства манастира око наслеђивања 15 грла стоке, сидерокавсијски кадија Садедин је као сведоке чина навео само хришћане: Захарију, сина Перакијевог, Апостола, сина Димитријевог, Адама, сина Костиног, и попа Стаматија (Īsmāt), сина попа

¹⁴ АМХТ, 3/238, 3/240, 3/241, 3/242, 3/258, 3/271, 3/275, 3/285, 3/305, 3/308, 3/310, 3/318, 3/328, 3/333, 12/1/22, 12/4/16, 12/12/23, 12/12/40, 12/27/6; М. А. Мујић, *Sidžil mostarskog kadije. 1632–1634*, Ljubljana 1987, 72–74, 127, 208, 214–215, 238; *Османски извори за исламизационните процеси на Балканите (XVI–XIX в.)*, Софија 1990, 290–291.

¹⁵ М. А. Мујић, 127, 208.

¹⁶ АМХТ, 3/233, 3/266, 3/268, 3/293, 3/294, 3/299, 3/300, 3/306, 3/370, 3/382, 3/387а, 3/395, 3/398, 3/406; Н. Hasandedić, 75; М. А. Мујић, 60; R. Jeninngs, „Zimmis (Non-Muslims)”, 263–264.

¹⁷ Н. Hasandedić, 75.

¹⁸ Н. Hasandedić, 11.

Стерије (İşteryō).¹⁹ Попис сведока чина у споменутом случају указује на једну интересантну чињеницу. Међу њима су се налазила и црквена лица, и то припадници свих слојева црквене хијерархије.

Приликом важнијих спорова међу светогорским манастирима око поседа, међа и др. као сведоци чина појављују се монаси и манастирски дужносници. Тако су приликом спора између манастира Хиландара и Дионисијата око поседа, вођеним пред кадијом у Сидерокавсији (Sidreḳap̄sī) 1710. године, као сведоци чина наведени монаси, проигумани и скевофилаксии²⁰ из манастира Велика лавра, Ватопед, Ивирон, Пантократор, Ксиропотам, Кутлумуш, Дохијар, Зограф, Каракал и Свети Павле.²¹ Јасно је да систематско бележење најугледнијих чланова манастира указује на то да су они били гарант како исправности чињеница изнетих пред кадијом тако и спровеђења његове пресуде. Током периода османске власти усталио се обичај да су, у случају потребе да се изврши увиђај на територији Свете Горе, кадијског опуномоћеника пратили и представници светогорског сабора.²² У том смислу се и бележење истакнутих манастирских великодостојника као сведока чина уклапа у споменуту праксу да кадија међу *ṣuhud ul-hal* оми бира чланове комисија за испитивање ситуације на терену. Сличан је и случај спора из 1785. године између монаха Хиландара и становника Јериса око зимских и летњих пашњака када је део особа које се помињу као они који су известили суд о границама поседа забележен потом и као сведоци чина: Абудлах ефенди ибн Мехмед, Халил бин Мусли(худин), Али беше ибн Осман, Константин (Ḳoṣṱandīn), син Стерије (İşteryō), Манол (Manōl), син Константија (Ḳoṣṱandī) и Јани, син Маврудија (Mavṛūdī).²³

Мирски свештеник је такође могао бити забележен као сведок чина било да је случај био везан за црквене послове или не.²⁴ Приликом спора око исплате другог дела мираза после развода двоје становника села Равеник (данас Мегали Панагија, на Халкидици) као сведоци чина наведени су, између осталих, и сеоски старешина (*kōy kocasi*) и свештеник.²⁵ Овај је случај интересантан и због тога што је један свештеник вршио функцију сведока чина приликом развода двоје хришћана и то према шеријатским

¹⁹ АМХТ, 3/262.

²⁰ Манастирски чиновник који се бринуо о предметима који су чинили манастирску ризницу. *Азбучник Српске православне цркве по Радојаву Грујићу*, приредио Слободан Милеуснић, Београд 1993, 231–232.

²¹ АМХТ, 3/228, 3/228а.

²² А. Фогић, *Свети Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000, 54.

²³ АМХТ, 3/338а.

²⁴ АМХТ, 3/233, 3/242, 3/256, 3/258, 3/266, 3/268, 3/294, 3/300, 3/305, 3/306, 3/328, 3/406, 7/6, 7/8, 10/4, 12/10/5, 12/10/7, 13/37/52.

²⁵ АМХТ, 3/242.

прописима.²⁶ Интересантним се чини и случај купопродаје једне приземне просторије или куће (*oda*) са шталом и двориштем између две хришћанке у селу Извор (данас Стратоники на Халкидици), забележен на кадијском суду у Сидерокавсији 1751. године. Као сведоци чина забележени су искључиво хришћани, међу којима је један свештеник (*pāpā Vāṣil*) и особа која је именована као *piṣkōpō rāhib*, што би могло бити преведено као епископ-монах.²⁷

И други угледни чланови хришћанске заједнице могли су својим присуством јамчити легитимност поступка и бити уписани међу сведоцима чина, а не само свештеници. Када се гвардијан самостана у Заострогу, који је припадао Мостарском кадилуку, жалио 1564. године да православно свештеници без основа од његовог самостана захтевају новац на име такси за венчања и крштења које његов самостан не сакупља, становници оближњих села потврдили су његове речи. Међу сведоцима чина уписана су, поред осталих, и два кнеза која су очигледно била међу сеоским представницима који су приступили суду.²⁸ Они су као особе од угледа, које су и иначе имале искуства у посредовању између локалног становништва и османских административних власти, увек могли бити позвани да потврде издати документ, у случају поновних несугласица. У прилог таквом закључку говори и случај уступања уз надокнаду једне њиве између, с једне стране, хришћана Николе, сина Ђурка и Кларице из села Међугорја, у Мостарском кадилуку, и, с друге стране, Јурја, сина Николе, када су сведоци чина били Јурај Шалиновић, Андрија кнез, Јурај, Марко, син Андрије и Тадија Стипан.²⁹

Поред кнезова, који су имали тачно одређене функције у селима насељеним хришћанским становништвом,³⁰ као сведоци чина појављивале су се и особе од угледа у градским хришћанским заједницама. Прикупљање пореза унутар заједнице и црквени послови довели су до стварања савета који су представљали читаво хришћанско становништво одређеног насеља пред османским властима, бавили се комуналним проблемима заједнице и имали судске функције. Стога не изненађује чињеница да су као сведоци

²⁶ Црква се строго противила пракси својих верника да се бракови склапају или разводе пред кадијом. Иако су црквени великодостојници успевали да обезбеде и султанске фермане, таква пракса наставила се све до 19. века. R. Gradeva, „Orthodox Christians”, 57–61.

²⁷ AMXT, 3/268.

²⁸ В. Бошков, „Турски документи о односу католичке и православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији (XV–XVII век), *Споменик*, 131 (1992), 15–16. Ипак, таква пракса није била правило, и у сличним случајевима спорова између црквених лица, као што је већ речено, међу сведоцима чина уопште се нису морали налазити хришћани. Исто, 22–23, 44–47, 53–56.

²⁹ М. А. Мијић, 59–60.

³⁰ О задужењима и властима кнезова видети више у: Б. Ђурђевић, „О кнезовима под турском управом”, *Историјски часопис*, год. I, 1–2 (1948), 132–166.

чина биле бележене особе које су носиле титуле хаџи/аџи (*hācī/ācī*), коџа (*kōca*), коџабаша (*kōcabāşı*) или чорбација (*çōrbāci*), карактеристичне за угледне чланове хришћанске заједнице. Они су могли бити и лично повезани са случајем, али већином се таква повезаност не може уочити.³¹ У уверењу, састављеном 20. новембра 1788. године, о склапању уговора о коришћењу метоха у селу Отлук (данас Панађуриште) у нахији Татар Пазарцик (данас Пазарцик) између Крсте, сина Веловог, и хиландарских монаха, забележена су поред још тројице хришћана, два свештеника и Хаџи Кирко чорбација. Његова кућа налазила се поред метоха, тако да је могућ разлог бележења међу сведоцима чина била и лична повезаност хаџи Кирка са случајем.³² И у потврди издатој 5. јуна 1793. године о купопродаји плаца у граду Ислимије (данас Сливен) између зимије Слава (*İslāf*) и монаха Ананија као сведоци чина забележени су искључиво хришћани, од којих су двојица били власници објеката у суседству продате парцеле (кројач Коста и кујунџија Јанко), док двојица носе епитет хаџи (тј. „аџи“) – хаџи Јован и хаџи Јордан, син Димитракијев.³³

На основу наведених и бројних других случајева када су се угледне особе налазиле у улози сведока чина не можемо са сигурношћу утврдити да је разлог тога била њихова улога у заједници. Ипак, то се чини највероватнијим објашњењем. Таква пракса одговара тенденцијама развика османског друштва у XVIII веку, добу јачања улоге угледних људи, како муслимана тако и хришћана, у функционисању локалне заједнице. Стога су особе које међу бројним именима сведока издвајају почасни називи као што су коџа или чорбација могле бити изабране управо јер су својим угледом гарантовале за припаднике своје заједнице који су учествовали у судском процесу. Таква је повезаност била двосмерна јер су хришћански угледници могли обезбедити да судска одлука буде и спроведена. Ако се прихвати схватање да су сведоци чина представљали облик посредништва између чланова локалне заједнице и кадије, онда се присуство хришћана може протумачити и као њихово придруживање муслиманима у заједничком представљању заједнице.

³¹ АМХТ, 3/242, 3/263, 3/271, 3/280, 3/285, 3/305, 3/308, 3/316, 3/325, 3/328, 3/398, 3/406, 3/417; S. Ivanova, „*Karoy*: The Elites of the *Reaya* in the Towns of Rumeli, Seventeenth–Eighteenth Centuries”, u: Antonis Anastasopoulos (ed.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Rethymno 2005, 221–222, 228–232; A. Anastasopoulos, „The Mixed Elite of a Balkan Town: Karaferye in the Second half of the Eighteenth Century”, u: Antonis Anastasopoulos (ed.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Rethymno 2005, 266; E. Kermeli, 354.

³² АМХТ, 3/406.

³³ АМХТ 3/382. Споменути монах је забележен као *Āynerōz mütevellişi pāpās Ānāniye*. С обзиром на то да је игуман манастира у османским документима називан и манастирским мутевелијом, вероватно се радило о игуману Хиландара. А. Фотић, *Свeтa Гора и Хиландар*, 196.

*

Хришћани својим присуством међу сведоцима судског чина нису могли имати улогу оних који контролишу да ли је кадијина одлука у сагласности са шеријатом. Њихово је присуство оправдано практичним аспектима саме институције *shuhud ul-hala*. Заједно са муслиманима, својим присуством обезбеђивали су легитимност судском процесу. Такође, представљали су гаранте за припаднике своје верске заједнице јер су само они могли дати додатне информације о случају, уколико би оне биле потребне, или се појавити као особе које ће у могућим будућим спорењима око истих проблема моћи да потврде да је првобитна пресуда донета на основу валидних доказа. Можда управо и учешће хришћана може потврдити да бележење сведока чина није било само форма коју је требало испунити, већ да је та институција имала практичан значај. Да то није био случај, тешко би било објаснити постојање хришћана сведока чина, с обзиром на то да кадија није имао никакву законску обавезу да ову специфичну врсту сведока потражи и међу султановим хришћанским поданицима.

Иако пред кадијом нису били у потпуности равноправни са муслиманима, присуство хришћана на судовима било је далеко од занемарљивог. Било да се радило о судским или нотарским функцијама кадијског суда, хришћани су се користили могућношћу да свој проблем реше пред судијом постављеним од стране државе. Као што је показано у раду, њихово учешће у функционисању суда није било ограничено само на парничење, већ је укључивало и појављивање у улози сведока чина. Припадницима локалне заједнице, били они угледници или једноставно особе лично повезане са случајевима, преко институције сведока судског чина било је омогућено да учествују у раду кадијског суда. С обзиром на то да је верска мешовитост једна од основних карактеристика великих делова Османског царства, пракса да се поред муслимана и хришћани бележе као *shuhud ul-hal* представља још једно од бројних прилагођавања традиционалних исламских институција реалности важећој на просторима под влашћу османског султана.

CHRISTIANS AS *ŞUHUD UL-HAL* AT *KADI* COURTS
IN THE OTTOMAN EMPIRE

by

Ognjen Krešić
Institute for Balkan Studies SASA
Knez Mihailova 35/IV, Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: okresic@gmail.com

SUMMARY: The *kadi* courts were among the most important institutions in the Ottoman Empire, with both administrative and judicial responsibilities. Every subject of the Ottoman Sultan, Muslim or non-Muslim, had a right to approach *kadi* in order to solve a variety of issues. The aim of this paper is to analyze the participation of Christians in the work of the courts as a specific kind of witnesses. Namely, beside the “ordinary” witnesses in a case, in the Islamic tradition there was another kind of witnesses – instrumental witnesses or witnesses of the judiciary act (*şuhud ul-hal*). Their names were recorded at the end of any document issued by judge and their role was to guarantee the validity of the judiciary process. If one or both litigants were Christians, their coreligionists could also be recorded among the *şuhud ul-hal*. Sometimes, they were personally connected to the case, for example as neighbors. In other cases they were chosen among local notables, both clerical and lay. Beside formal, the institution of the *şuhud ul-hal* had its practical importance in the functioning of the judicial courts, mainly as one of the much needed connections between a *kadi*, appointed by the central government, and the local community. As the religious heterogeneity was a widespread characteristic of the Ottoman society, the presence of the Christians among the members of the *şuhud ul-hal* was a kind of adaptation of the traditional Islamic institutions to the realities existing in the Ottoman lands.

KEYWORDS: Ottoman Empire, Christians, *kadi* courts, witnesses, witnesses of the judiciary act